

KORNAI JÁNOS

A privatizáció elvei Kelet-Európában¹

A tanulmány áttekinti a privatizáció során megvalósítható értékeket és döntési kritériumokat. A főbb nézőpontok: 1. a szociológiai nézőpont, hosszabb történelmi perspektívában; 2. a közgazdasági nézőpont, ezen belül a hatékony termelésre való ösztönzéssel, a tulajdonbiztonsággal, valamint a fiskális és monetáris megfontolásokkal kapcsolatos követelmények; 3. a politikai nézőpont; és végül 4. a disztributív-etikai nézőpont. Ez utóbbival kapcsolatban vetődik fel többek között a kárpótlás és igazságtétel elve, valamint a méltányosság és egyenlőség érvényesítése.

A tanulmány foglalkozik az állam szerepével és a privatizálási folyamat evolutív jellegével, majd a különböző tulajdonformákat tekinti át. Hangsúlyozottan kiemeli a személyes tulajdonosok megjelenésének jelentőségét, és áttekinti ezek különböző típusait. Foglalkozik a munkavállalói tulajdonnal, valamint az intézményi tulajdon különböző formáival, továbbá az anonim részvénytulajdonosok szerepével. Elemzi az állami tulajdon ingyenes átadásának különböző alternatíváit és a külföldi tulajdon problémáit. Végül a szerző kifejti álláspontját a privatizálási folyamat sebességével kapcsolatban.

¹ A negyedik „Tinbergen Lecture”, amelyet a Holland Királyi Közgazdasági Társaság felkérésére tartottam Hollandiában 1990. október 19-én.

Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy előadást tarthattam *Jan Tinbergen* tiszteletére, és ezzel is kifejezhettem azt a csodálatot, amelyet tudományos teljesítménye és személyisége iránt érzek. Akárcsak közgazdászok számos nemzedéke, én is tanítványának tekintem magam. Valamennyiünk példaképe ő, nemcsak úttörő tudományos eredményeivel és egész életművének szakmai értékeivel, hanem azzal az erkölcsi tisztasággal és nemességgel is, amely minden munkáját áthatja. Lekötelezettje vagyok intellektuálisan; de túl ezen, nagy hálával gondolok vissza arra is, hogy milyen tevékenyen segített nekem az első pályakezdő lépésekben. Akkor még ritkaságszámba ment, hogy valaki a kelet-európai világból jelentkezik, és megpróbál bekapcsolódni a nyugati szakma vérkeringésébe. Tinbergen professzor barátsággal és tapintattal egyengette utamat; nagy buzdítást adott az az őszinte érdeklődés, amellyel a Kelet-Európában felvetődött problémák felé fordult.

Az előadás angol szövegét a *De Economist* című holland folyóirat közli. Köszönöm Kovács Mária és Carla Krüger segítségét a kérdés irodalmának összegyűjtésében.

Kornai János akadémikus, a Harvard Egyetem professzora, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője.

Eredeti megjelenés: *Közgazdasági Szemle*, 1991. szeptember, 38. évf. 11. sz. 1021–1040. o

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.1.34>

Bevezetés

A kelet-európai privatizációról széles körű vita folyik mind az érintett országokon belül, mind pedig külföldön, a nyugati szakértők körében. Természetesen nem csak a tudomány emberei vesznek részt a vitában. A posztoszocialista átmenet egyik alapkérdése ez, amelyben állást kell foglalniuk kormányoknak, pártoknak, nemzetközi szervezeteknek és az üzleti világnak. Százféle álláspontot fejtenek már ki; százféle konkrét programot terjesztettek elő a problémák gyakorlati megoldására.² Nem törekszem arra, hogy a jelen tanulmányban egy százegyedik programot adjak elő, bár ki fogom fejteni saját nézeteimet is.³ Fő célom az, hogy segítséget adjak az olvasónak a probléma módszeres elemzéséhez. Egy gondolati szerkezetet írok le, amely módot ad arra, hogy ki-k elrendezhesse saját információanyagát, és szembesíthesse egymással az általa megismert alternatív nézeteket, mielőtt kialakítaná saját álláspontját.

A címben szereplő „privatizáció” szót kétféle értelemben használják. A szűkebb értelmezés szerint a privatizálás a korábban állami tulajdonban volt vagyonnak magánkézbe való átadását jelenti. A szélesebb értelmezés a gazdaság *egészének* tulajdonviszonyait tartja szem előtt. Eszerint a gazdaság privatizálásának folyamatán azt kell érteni, hogy nő a magánszektor részaránya, míg végül annak domináns szektorává válik. A jelen tanulmány ez utóbbi szélesebb értelemben használja a privatizálás fogalmát.

A cím Kelet-Európát említi, s ennek megfelelően a cikk elsősorban a posztoszocialista átmenet útjára lépett kis országok csoportjával foglalkozik. Meggyőződésem azonban, hogy a tanulmányban tárgyalt problémák nagy része hasonló a Szovjetunióban is.

A tanulmány első fejezete a privatizálás során képviselt értékeket tárgyalja, a második fejezet az átalakulás evolutív jellegét és az állam szerepét taglalja, s végül a harmadik fejezet a magántulajdon fő formáit tekinti át.

Értékek

A nemzetközi vita résztvevőinek egy része úgy adja elő a privatizációra vonatkozó gyakorlati javaslatait, hogy eközben nem tárja fel világosan: milyen célok szolgáltatába kívánja állítani ezt a folyamatot. Milyen értékeket kíván megvalósítani? Milyen kritériumokat kíván alkalmazni a döntésnél?

² A kérdésnek igen nagy irodalma van. Csupán néhány művet emelek ki azok közül az angol nyelvű tanulmányok közül, amelyek a kelet-európai privatizációval foglalkoznak: *Fischer–Gelb* [1990], *Frydman–Rapaczynski* [1990], *Lipton–Sachs* [1990], *Lewandowski–Szomburg* [1989], *Hinds* [1990]. A polémia kitűnő áttekintését nyújtja *Stark* [1990]. Ez a rövid jegyzék nem tartalmaz olyan műveket, amelyek a kapitalista országokban végbemenő privatizációval foglalkoznak.

³ Javaslataimat könyvemben és az azt kiegészítő cikkben fejtettem ki első ízben (*Kornai* [1989], [1990]). A jelen tanulmány a privatizálással kapcsolatban előadott akkori elgondolásaimat fejleszti tovább és egészíti ki, az azóta lezajlott viták és az eddigi tapasztalatok alapján. Néhány kérdésben, amelyeknél ezt szükségesnek éreztem, a mostani előadás korrigálja korábbi ajánlásaimat.

Osztom azok véleményét, akik szerint gyakorlati teendők elemzésekor világosan szét kell választani a célt és az eszközt.⁴ A megítélés kritériumainak világos tisztázása szükséges olyankor is, amikor a már lezajlott folyamatokat utólag minősítjük. Nem vállalkozom az összes számításba jövő érték felsorolására; csak azokat fogom megemlíteni, amelyeket a téma szempontjából leginkább fontosnak érzek. Ezeket négyféle *nézőpont* szerint osztályozom.

1. SZOCIOLÓGIAI NÉZŐPONT, HOSSZABB TÖRTÉNELMI PERSPEKTÍVÁBAN • Milyen irányban mozduljon el a posztszocialista társadalom?

A szocializmus klasszikus sztálini formájában egy bürokratikus kormányzott, hierarchikus felépítésű társadalmat hozott létre. Nemcsak a termelővállalatokat, hanem jóformán minden tevékenységet államosítottak, és ezért – kevés kivételtől eltekintve – minden munkaképes személy az állam alkalmazottja volt.

Azokban az országokban, amelyekben már sok évvel az 1989–90-es demokratikus fordulat előtt reformok indultak el, köztük Magyarországon, már elkezdődött az elmozdulás az etatizmusnak ettől a végletes alakjától. Nem foglalkozom most a közbeeső helyzetekkel, hanem közvetlenül rátérek a folyamat távolabbi perspektívájára.

1.a) Kíváncsi lenné, ha a társadalom szerkezete fő vonásaiban hasonlítana a legfejlettebb kapitalista országokéhoz. Kialakulna a független, autonóm üzletemberek és vállalkozók széles rétege. Nem csupán egy szűk csoport kezében összpontosulna a tulajdon túlnyomó része, hanem kialakulna egy széles körű középosztály is, amely magában foglalná a kis- és közepméretű vállalkozások tulajdonosainak nagy tömegeit. Végbemenne a társadalom polgárosodása.⁵ A bürokratikus-hierarchikus rétegződést széles területen felváltaná a tulajdon szerinti rétegződés. Más szóval, csökkenne a hiperaktív, túlbujánzó állam szerepe a gazdaságban, noha persze az állam gazdasági aktivitása továbbra is számottevő maradna.

Mindez az átalakulás a társadalom szerkezetében összekapcsolódna a termelés és egyéb társadalmi tevékenységek modernizálásával: korszerű technológiák és életformák meghonosodásával.

Ez a „nyugatias” társadalomkép lebeg elérendő célként igen sok kelet-európai ember szeme előtt, amikor a társadalmi átalakulás távlatairól gondolkodik. De persze nem ez az egyedüli választási lehetőség azok körében sem, akik a korábbi szocialista rendszer társadalomfelfogásával szemben állnak.

1.b) Van, akinek szemében ellenszenves a mai Nyugat-Európa vagy Észak-Amerika üzleti szelleme, kommercializáltsága, nyereséghajhászása, a modern város eltömésedése és túlszűfolttsága, az ipari civilizáció okozta környezetrombolás és sok más negatív jelenség. Ezért másfajta, romantikusan „romlatlan” társadalomkép felé orientálódik. A falu természetközelsége, a kisváros nyugalma, a mezőgazdaság és az ipar kigazdaságainak egyszerűsége vonzza e „harmadikutas” világnézet híveit.

⁴ Ez egyike azoknak a módszertani gondolatoknak, amelyek vezérmotívumként kísérik végig J. Tinbergen munkásságát. Lásd például *Tinbergen* [1952].

⁵ Lásd *Szelényi* [1988].

1.c) Egy másik „harmadikutas” társadalomkép a kapitalizmust kívánná ötvözni plebejus-szocialisztikus eszmékkal: „népi kapitalizmust” szeretne, amelyben minden állampolgár tulajdonossá válik.

A jövőre vonatkozó mindegyik társadalomképnek közvetlen implikációi vannak a privatizálási folyamat megítélésére. A magam részéről az 1.a) „nyugatias” társadalmi szerkezet irányába való orientálódást pártolom, miközben tudván tudom, hogy annak súlyos visszásságai is vannak. Kész vagyok azokat elítélni és visszaszorításukért kiállni, de tisztában vagyok azzal is, hogy ezek a visszásságok óhatatlanul jelentkeznek majd. A „nyugatias” társadalomfejlődést e negatív kísérőjelenségekkel együtt kell vállalnia annak, aki elfogadja azt. Nem tartom sem reálisan megvalósíthatónak, sem pedig kívánatosnak az előbb említett „harmadikutas” jövőképeket.

2. KÖZGAZDASÁGI NÉZŐPONT • Ez a szempont nem egyetlen kritériumot szolgáltat, hiszen többféle közgazdasági érdek vehető számításba.

2.a) Nézetem szerint a legfontosabb közgazdasági szempont: olyan tulajdonformákhoz eljutni, amelyek hatékony termelésre ösztönöznek. A szocialista rendszerben uralkodó bürokratikus állami tulajdon egyik legkártékonyabb vonása éppen az volt, hogy kevésbé ösztönözött hatékonyságra, sőt gyakran éppen pazarlásra készített. A privatizálás egyik hivatása az, hogy minél szorosabb és minél közvetlenebbül érzékelhető kapcsolat jöjjön létre egyfelől a tulajdonosok közvetlen anyagi érdeke, másfelől a piaci teljesítmény és a profit között.

Még három közgazdasági követelményt emelek ki, amelyeket ugyancsak érdemes figyelembe venni.

2.b) A privatizálási folyamat segítse elő a magántulajdon biztonságának erősítését.

2.c) A fiskális érdek: a privatizálás hozzájárulhat az állami bevételek növeléséhez az állami tulajdon eladásából eredő bevétel révén. Ez még kiegészülhet azzal, hogy kiküszöbölheti a veszteséges állami vállalatok támogatásának költségvetési terheit, illetve új adóbevételi forrásokat teremthet.

2.d) A monetáris érdek: a privatizálás némely formája antiinflatorkus hatású; segít felszívni a *monetary overhanget*, az elköltetlen vásárlóerőt. Más formák viszont éppen ellenkező hatást fejtenek ki, azaz növelik az inflációs nyomást.

3. POLITIKAI-HATALMI NÉZŐPONT • Még ha a közgazdasági racionalitás vagy az etika szempontjait képviselő tudományos ember talán viszolyogva gondolna is erre a szempontra, szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy a privatizálás minden ízében politikai kérdés. Azok a politikai pártok és csoportok, amelyek kormányon vannak, saját hatalmukat kívánják erősíteni és konzerválni; azok pedig, akik ellenzékben vannak, ezt a kérdést is a kormányra kerülés szempontjából mérlegelik. Ezért nem kerülhető meg az a probléma, hogy, megérdemelten vagy érdemtelenül, mennyire népszerű egyik vagy másik privatizálási program.

3.a) Akik a konfiskált állami vagyont vissza akarják adni a korábbi tulajdonosnak, egyebek között azt is mérlegelik: mekkora e csoport politikai súlya; mennyi szavazatot hozhat a legközelebbi választásokon.

3.b) Akik a munkavállalói tulajdont pártolják, e széles réteg politikai támogatását szeretnék megnyerni.

3.c) Végül, akik a minden állampolgárnak ingyenesen juttatott részvények vagy vagyonyjegyek (*vaucher*) hívei, azok arra számítanak, hogy e gondolat népszerű lesz az egész lakosság körében.

A kérdésre még visszatérünk; itt most csak egy észrevételt tennék. Akik politikai népszerűséget remélnek egyik vagy másik sémától, sok esetben elmulasztják annak gondos és kritikus vizsgálatát: *valóban* lelkesednek-e az elgondolásért azok, akiknek helyeslésére számítanak. Nemigen olvashatunk meggyőző közvélemény-kutatásokról ebben a témakörben. A magam részéről a kételkedők közé tartozom, noha el kell ismernem, hogy szkepticizmusom nem eléggé megbízható benyomásokon alapul. Könnyen lehet, hogy nem is lesznek politikailag hálásak a vagyonhoz juttatottak, hanem inkább csalódottak és bosszúsak, mert amiben részesültek, az kevesebb a vártnál és ígértnél, s ahhoz is lassan és nehézkesen juthatnak hozzá.

4. DISZTRIBUTÍV-ETIKAI NÉZŐPONT • Ehhez is igen összetett és ellentmondásos kritériumrendszer tartozik. Ezen a helyen kizárólag olyan etikai elveket ismertetek, amelyek közvetlenül a jövedelem- és vagyonmegosztás problémáival kapcsolatosak.

4.a) A privatizáció során teljesen vagy részlegesen *kárpótolni kell* azokat, akik az előző rendszerben veszteséget szenvedtek. Egyes elgondolások lehetőleg magát a konfiskált vagyontárgyat kívánják visszajuttatni tulajdonosának, feltéve, hogy az eredeti fizikai formájában még létezik. Más elgondolások csupán pénzben vagy értékpapírokkal kívánnak kárpótlást adni. Utóbbinak számos változata képzelhető el, a beváltás időpontjára vagy az átruházhatóságra vonatkozó különböző korlátozásokkal.

Egész sor nehéz kérdés merül fel ezzel kapcsolatban. Milyen sérelmeket kell jóvátenni? Csak a konfiskálás okozta gazdasági kárt vagy más természetű veszteséget is, kezdve az igazságtalanul börtönbe zárt vagy kivégzett emberek szenvedésén és végezve mindazokon, akiket állásuktól fosztottak meg, nem engedtek továbbtanulni, külföldre utazni? És mi legyen a sérelmek számbavételének határnapja? A kommunista párt hatalomra kerülésének időpontja? Vagy most jött el az ideje olyan sérelmek orvoslásának is, amelyek például a világháború és a fasiszmus uralmának ideje alatt keletkeztek, és amelyek kárvallottjait a szocialista rendszer nem kompenzálta?

Akik a reprivatizálást etikai megfontolások alapján pártfogolják, azok végső soron az igazságtétel eszméjét kívánják érvényre juttatni. Felhozható a reprivatizálás mellett egy közgazdasági érv is, amelyet a 2.b) pont említett: a régi tulajdonviszonyok helyreállítása segíti kézzelfoghatóan demonstrálni a magántulajdon szentségének eszméjét. Ezzel az indokolással azonban szembeállítható – ugyancsak a 2.b) követelményre hivatkozva – egy másik érv: a reprivatizálás hosszan elnyúló folyamata alááshatja a *status quo* alapján érvényesülő, adott tulajdonviszonyok biztonságát. Egy épület vagy üzlet esetleg már most magántulajdonban lehet, amelyet visszaigényelhet az egykori tulajdonos.

A reprivatizálás konfliktusba kerülhet más gazdasági érdekekkel is: megfosztja az államkincstárt bevételektől, vagy éppenséggel terheket rak a költségvetésre [2.c) szempont]. Amennyiben értékpapírokat adnak a kárpótlásra jogosultaknak, és azok

értékesíthetők, akkor sokan eladják majd ezeket, hogy az érte kapott pénzt azonnal elkölthessék a fogyasztási cikkek piacán. Ennyiben ez az eljárás növelheti az inflációs nyomást [2.d) szempont].

Még egy észrevételt kell tenni a reprivatizálási-kárpótlási programokkal kapcsolatban. Ezek hívei igyekeznek azt a benyomást kelteni, mintha itt az *állam* adna kárpótlást a lakosság egy meghatározott csoportjának. De hát mi az állam ebben az összefüggésben? Az adófizetők összessége. A reprivatizálás-kárpótlás programja *redisztributív* akció: a kárpótlásban nem részesülő, de adót fizető polgárok zsebének terhére a kárpótlásban részesülők javára történő átcsoportosítás. Szó sincs arról, hogy aki annak idején a konfiskálás nyertese volt, az most visszaadja a vesztesnek. A kárpótlásban nem részesülő *mai* nemzedék maga is vesztes: ő is viseli az előző rendszer által okozott gazdasági veszteség és elmaradás összes következményét.

4.b) *Erkölcsei jogcímre* hivatkozva érvelni lehet amellett, hogy az emberek meghatározott csoportjai adott társadalmi helyzetük alapján jogosultak az állami vagy más közösségi vagyon bizonyos részére. „A föld legyen azé, aki megműveli.” „A gyár legyen azoké, akik dolgoznak benne.” „Az állami lakás legyen azé, aki lakik benne.” Ezekkel az érvekkel szemben felhozható az, még ha kizárólag az etikai síkon folyó vitára szorítkozunk is, hogy e vagyontárgyak megteremtéséhez a társadalom többi tagja is hozzájárult. Vajon a jó föld mai művelője, a jövedelmező gyár mai munkása, a szép és tágas lakás mai bérlője valóban értékesebb tulajdonra érdemes, mint a kevésbé szerencsések? Az imént idézett jelszavak végső soron redisztributív elvek, amelyek a társadalom kitüntetett csoportjait részesítik kedvezményben, a többi csoport rovására.

4.c) A *méltányosság* („fair” elosztás) és az *egyenlőség* követelményei. Ezt az etikai elvet leginkább azok szokták hangoztatni, akik ingyenesen kívánják átadni az állami vagyon egy részét valamennyi állampolgár számára. Később még visszatérek arra, hogy vajon ez a program konfliktusba kerülhet-e más követelményekkel. Egyelőre azonban maradjunk az etikai érvelés logikáján belül.

Az előző rendszer nem váltotta valóra egalitárius ígéreteit: a demokrácia olyan társadalmat örökölt, amelyet az anyagi vagyon és a szellemi tőke egyenlőtlen eloszlása jellemez. Ezekhez az induló feltételekhez képest keveset módosít, ha a gazdag és a szegény, a jól képzett és a tanulatlan, az egészséges és a beteg egyaránt részesül egy csekély ingyenes adományban. Ráadásul ezen az ingyenes adományon hamar túlrad majd az, aki rászorul a pénzre, és olcsón felvásárolhatja az, aki ügyes, és a felvásárláshoz szükséges tőkével rendelkezik. Aki őszintén híve a jövedelmek és vagyonok egyenlőbb elosztásának, az küzdjön ezért az adópolitika, a szociálpolitika, az oktatási, az egészségügyi és a lakáspolitikai síkján, ahol többet érhet el céljaiból.

A privatizálás a kapitalista piacgazdaság meghonosítását célozza. A piacnak és a kapitalista tulajdonnak sok hasznos tulajdonsága van, legfőképpen az, hogy hatékony gazdálkodásra ösztönöz, de a méltányosság, a „fair” elosztás és az egyenlőség nem tartozik az erényei közé. Jutalmazza nemcsak a jó munkát, de a szerencsét is, és bünteti nemcsak a rossz munkát, de a balszerencsét is. Igaz, ezzel a jó szerencse kihasználására és a balszerencse elleni helytállásra készítet, és ennyiben hasznos a társadalom egésze számára – de nem „igazságos”. Azt hiszem, paradox etikai elképzelés az „igazságos elosztás” és az egyenlősítés jelszavát belekeverni a kapitalista privatizálás programjába.

Egész sor kritériumot soroltunk fel, amelyek mérlegelése alapján kialakítható a privatizáció ügyében elfoglalt álláspont. Ezek egy része jól összefér egymással, kölcsönösen kiegészítheti egymást. De vannak olyan értékek is, amelyek ebben a konkrét összefüggésben konfliktusban állnak egymással. Rövid távú gazdasági érdekek ütközhetnek a társadalmi átalakulás hosszú távú érdekeivel. Etikai megfontolások szemben állhatnak szociológiai vagy közgazdasági követelményekkel.

Már részben az eddig elmondottakból is kiderült, de itt röviden összefoglalom, hogy a magam álláspontja milyen értékválasztáson alapul. Noha közgazdász vagyok, mégis az *1. nézőpontot*, nevezetesen a hosszú távú szociológiai kritériumot tartom perdöntőnek, és ebből a szemszögből az *1.a)* alternatívát fogadom el: a széles vállalkozói-üzleti emberi réteg kialakulását, a polgárosodás széles körű megvalósulását tekintem a legfontosabbnak. Ezzel összhangban a gazdasági érvek közül a *2.a)* szempontra helyezem a legerősebb hangsúlyt: úgy kell privatizálni, hogy minél erősebb legyen a hatékony termelésre mozgósító ösztönzés. A többi gazdasági kritériumot is fontosnak, de az említettekhez képest alárendelt jelentőségűnek érzem. Tudomásul veszem azt a realitást, hogy politikai-hatalmi szempontok is érvényesülnek, de ezek nem befolyásolják értékválasztásomat. Nem vagyok közömbös a disztribúció erkölcsi vonatkozásai iránt, de elzárkóznék attól, hogy ezeket a privatizálás keretében érvényesítsem.

Természetesen tiszteletben tartom mások jogát arra, hogy az enyémtől eltérő értékválasztást tegyenek. Amit javasolni szeretnék kormányférfiaknak és törvényhozóknak, a törvényeket sugalmazó szakértőknek, valamint a terveket és a megvalósítást nyomon követő és bíráló újságíróknak, az a következő: elemezzék és tárják a nyilvánosság elé az általuk pártfogolt privatizálási programok indoklásául szolgáló értékválasztást. Nézzenek szembe az értékkonfliktusokkal, az egymásnak ellentmondó követelmények közötti „trade-off”-okkal, és vállalják nyíltan, ha az egyik értéket megsértik valamelyik másik érték kedvéért! Ne tegyenek úgy, mintha az általuk előnyben részesített gyakorlati javaslat semleges lenne, és egyaránt szolgálná valamennyi számításba jövő értéket!

Az átalakulás evolutív jellege és az állam szerepe

Elterjedt az a felfogás, amely igen nagy szerepet szán az állami szerveknek a privatizálásban. Találkozni ezzel a felfogással a hatalmon lévő kormányok köreiben. Magyarországon például hosszabb időn át egy központi hatóság, az Állami Vagyonyügynökség saját kezében akart összpontosítani szinte valamennyi privatizálási akciót. Hasonló központosítás figyelhető meg Németországban is.

Az állam szerepét nyomatékosan hangsúlyozza számos külföldi szakértő is, akik semmiképpen sem vádolhatóak meg azzal, hogy a maguk hatalmát kívánják ily módon erősíteni. Magam hallottam a következő elgondolást: a Szovjetunióban hozzanak létre állami dekrétummal rövid időn belül 20 befektetési társaságot. Vezetőiket, külföldi szakértőik bevonásával, a kormány nevezze ki. Ezek a társaságok kapják meg a korábban állami tulajdonban volt vállalatok részvényeit; a befektetési társaságok részjegyeit pedig osszák ki ingyenesen az állampolgároknak.

Azt hiszem, a magyarországi privatizálás szélsőséges állami központosítása vagy az állami dekrétummal létrehozott befektetési társaságok a magántulajdon kezelésére jó példák annak szemléltetésére, amit Hayek „konstruktivista” képződménynek nevezett.⁶ Ezek mesterséges alkotások, holott a kapitalista fejlődés vitalitását éppen az adja, hogy természetes úton, erőltetés nélkül szüli meg a túlélésre alkalmas intézményeket.

A Szovjetunióban a sztálini kollektivizálás éveiben állami dekrétummal felszámolhatták a jómódú farmerek osztályát, a kulákokat. Állami dekrétummal azonban nem lehet életre hívni a jómódú farmerek osztályát; ezt a történelmi fejlődés menete fogja kifejleszteni. Állami határozattal végrehajtható a konfiskálás; de állami határozattal nem lehet kinevezni egy Fordot, Rockefellert vagy DuPontot. Evolúciós folyamat végzi a kapitalista gazdaság tulajdonosi osztályának kiválasztását. Ugyancsak evolúciós folyamat szelektál a létrejövő intézmények és szervezetek közül, elsorvadásra ítélvén azt, amely az adott körülmények között diszfunkcionális, és túlélésre választva ki azt, amely valójában megfelel a feladatának.⁷

J. Kowalik lengyel közgazdász ironikusan „etatista liberalizmusnak” nevezte el azt a sajátságos szellemi áramlatot, amely liberális célok (magántulajdon, egyéni autonómia, fogyasztói szuverenitás) érdekében hivatali irodákban kiagyalt szervezeteket kíván mesterségesen létrehozni; bürokratikus állami kényszerrel, hatósági intézkedésekkel kívánja vezérelni a társadalmi átalakulást.

Az államtól elsősorban azt kell elvárni, hogy elálljon a magánszektor fejlődésének útjából: szerveit arra készítse, hogy lebontsák a bürokratikus akadályokat. Számos állami intézkedés képzelhető el, amely ennél tovább megy, és aktívan elősegíti a privatizálás folyamatát. Ezekről még később szó lesz. De ne kívánják a kormányzatok a magángazdaság szerves növekedésének spontán, decentralizált folyamatát bürokratikus, agyonszabályozott intézkedések tömkelegével és állami tisztviselők túlbuzgó tevékenységével helyettesíteni.

A tulajdonosok típusai

A) SZEMÉLYES TULAJDONOSOK • Előbb néhány példát hozok fel a fogalom megvilágítására.

1. Családi farm vagy a gazdaság más ágazatában működő családi üzem, amely családtagokon kívül legfeljebb alkalmilag foglalkoztat idegen munkaerőt.

2. Olyan kis- vagy középvállalat, amelyben nem vált szét a tulajdon és a menedzsment, hanem a tulajdonos egyúttal főnök is.

⁶ Lásd Hayek [1960] és [1973] 1. fejezet.

⁷ Az a gondolat, amely szerint a piac természetes szelekciót hajt végre szervezetek között, már 1912-ben Schumpeternél megjelenik (lásd Schumpeter [1980]), és később Alchian [1974] dolgozta ki részletebben. Nagy hangsúllyal emelik ki a szocialista országok átalakulásával kapcsolatban a schumpeteri szelekciós gondolatot Murrell [1990a] [1990b] munkái.

3. Schumpeteri szellemben induló új vállalat, amelyet a kezdeményező vállalkozó irányít, de amely rendszerint nem a vállalkozó saját tőkéjével, hanem kölcsönzött tőkével működik.⁸

4. Tetszőleges méretű részvénytársaság, amelyben egy egyén vagy az egyének egy csoportja rendelkezik a részvények domináns hányadával. Ez nem jelenti okvetlenül a részvények többségét; gyakran a részvények 20–30 százaléka elegendő súlyt ad ahhoz, hogy ennek a domináns tulajdonosnak (vagy tulajdonoscsoportnak) döntő szava legyen a menedzsment kiválasztásában és ellenőrzésében, a legfontosabb pénzügyekben és beruházási döntésekben.⁹ Ilyesfajta dominancia csak akkor tud létrejönni, ha a többi részvénytulajdonos eléggé passzív. Ez a helyzet például akkor, ha a többi részvény tulajdona sokak kezében forgácsolódik szét. Hasonló körülmények alakulhatnak ki akkor is, ha a többi részvény az állam kezében lenne, ám az önként tartózkodna a vállalat ügyeibe való aktív beavatkozástól.

5. A menedzserek által történő felvásárlás (*managerial buy-out*) révén a volt vállalati vezérigazgató vagy a menedzserek egy csoportja egyúttal tulajdonossá vagy legalábbis domináns részvényessé is válik.

Nem szigorú osztályozást hajtottam végre, egymást kölcsönösen kizáró esetekkel, hanem csak példákat soroltam fel, amelyek között egyik-másik vonásukban átfedés is lehetséges. A példákban szerepelhetnek kis-, közepes és nagyméretű vállalatok. Megjelenhetnek az anyagi felelősség korlátlan vagy különböző mértékig korlátozott jogi formái, a hagyományos családi farmtól a korszerű részvénytársaságig. Mégis, mi a közös ezekben az esetekben? Az, hogy egy „látható”, „kézzelfogható” eleven ember vagy emberek egy csoportja áll a vállalat élén. Ennek az egyénnek, családnak vagy csoportnak erős és közvetlen tulajdonosi érdekeltsége van: saját zsebében érzi meg, hogy mennyire nyereséges vagy veszteséges a vállalat. Ugyanakkor vagy közvetlen irányítója a vállalat tevékenységének, vagy uralkodó szerepe van a menedzsment kinevezésében és leváltásában, tevékenységének ellenőrzésében.

A *személyes tulajdonos* kétféle úton léphet a poszt szocialista gazdaság színterére. Az egyik út: létesít egy vadonatúj vállalkozást. A másik út: megvásárol egy korábban már létezett állami vállalatot vagy annak egy részét. A kétféle eljárás sok esetben kombinálódik: egy már létező magánvállalat vásárolja meg az állami vagyont.

Meggyőződésem, hogy ez a személyes tulajdonos a kelet-európai privatizálás központi szereplője. Emlékeztetek a tanulmány korábbi fejezetére, amelynek végén saját értékválasztásomat körvonalaztam. Ezzel összhangban van az az állítás, hogy a személyes tulajdonosok tömeges megjelenése biztosítja leginkább a kívánatos társadalmi átalakulást, a polgárosodást [1.a] követelmény], valamint a hatékonyságra való ösztönzést [2.a] követelmény]. Ráadásul, amennyiben e folyamat egyik alkotóeleme az

⁸ „Ritkán fordul elő, hogy az eszközök eredeti magját a vállalkozó saját megtakarítási aktivitása halmazta volna fel...” – írja Schumpeter [1989] (266. o.), majd felsorolja a vállalkozó különböző pénzügyi forrásait, köztük a hitelrendszert. A források egyike „mások megtakarításának megcsapolása és a hiteltermelés... A »hiteltermelés« (*Credit creation*) idekapcsolja a bankok és kvázibankok tevékenységét...” Schumpeter ebben és több más tanulmányában részletesen elemzi a hitelrendszer és a vállalkozók kapcsolatát.

⁹ A francia szakirodalom alapján elterjedt a „*noyau stable*” (stabil mag) elnevezés (lásd Friedmann [1989]).

állami vagyon megvásárlása, ez egyúttal kedvező fiskális és monetáris szempontból [2.c) és 2.d) követelmény] is. Éppen ezért állítható, hogy a privatizálás folyamata annál sikeresebben halad előre, minél szélesebb területen kerül személyes tulajdonosok kezébe a tulajdon és az irányítás. A kelet-európai átalakulás legbiztatóbb vonása az, hogy ez az evolúció érzékelhetően halad előre.¹⁰

Elterjedt az a felfogás, amely szerint a lakosság kezében felhalmozódott megtakarítás felső korlátot szab a vásárlás révén történő privatizálásnak. Ijesztő jóslatokat szoktak felhozni ezzel kapcsolatban, szembesítve a lakosság rendelkezésére álló megtakarítás és az állami vagyon értékét. A következtetés: ily módon 50 vagy 100 évig is eltarthat, míg az állampolgárok képesek lennének megvenni az állam vagyonát. Nincs tehát más megoldás: kizárólag az állami vagyon ingyenes szétosztása gyorsíthatja fel az állami tulajdon szűkítését.

Nézetem szerint ez hibás premisszára épülő téves gondolatmenet. A lakosság által befektetésre (és ezen belül állami tulajdon vásárlására) szánt vásárlóerő megsokszorozható alkalmas hitel- és törlesztési konstrukciókkal.¹¹ A vásárláskor kifizetendő készpénz és a hitelre vagy részletfizetésre folyósítandó rész aránya akár 1 : 10 vagy 1 : 20 is lehet. Ettől az arányszámtól függ, hogy már kezdettől fogva mennyi állami vagyont képesek megvásárolni – adott induló pénzmegtakarítás mellett – a vállalkozni akarók. Arról nem is szólva, hogy a folyamat meggyorsulhat, amint a vállalkozások egy része nyereséget mutat ki és fokozódik a beruházási kedve. Elsősorban a hazai és külföldi bankokon és más pénzügyi közvetítő szervezeteken múlik, hogy milyen sokféle vonzó hitel- és törlesztési konstrukciót ajánlanak fel. A segítséget nyújtani akaró külföldi kormányok és nemzetközi pénzügyi és gazdasági szervek is főként ilyesféle konstrukciók kialakításával, finanszírozásával, támogatásával járulhatnak hozzá a magánszektor erősödéséhez. Az esetek egy részében sajátos *venture capital* intézmények létrejöttére lenne szükség Kelet-Európában, hiszen tagadhatatlan, hogy az új magánvállalkozásoknak nyújtandó kölcsön egy posztoszocialista gazdaságban sajátos kockázatokkal jár. Ez azonban csökkenthető lenne megfelelő jelzálogrendszer alkalmazásával, amely biztosítja, hogy a törlesztés elmulasztása esetén a tulajdon visszaszáll a hitelezőre. Vagy a hitelező kezdettől fogva egyúttal társtulajdonos is lehet. És ha már az állam aktív akar lenni, tegye azzal, hogy legalábbis részleges hitelgaranciákat vállal át a hitelezők kockázatának csökkentésére. Egyébként a magánvállalkozók nagy része megbízhatóbb adós lesz, mint számos, adósságát rosszul törlesztő, életképtelen és mégis ismételten megmentett állami vállalat.

¹⁰ A kelet-európai országokban válságos állapotba került a statisztika. Korábban minden statisztika az állami tulajdonban levő nagyvállalatok részletes adatszolgáltatására épült. Ezek részaránya csökken. Ugyanakkor a statisztikai hivatalok nincsenek felkészülve sem szervezeten, sem módszertanilag a magánszektor tevékenységének megfigyelésére és mérésére. Különösen olyan körülmények között, amikor az igyekszik minél többet letagadni saját tevékenységéből az adózástól való menekülés érdekében. Ezért lehetetlen megbízható becslést adni akár az egyes tulajdonostípusok, akár összefoglalóan a magántulajdon térhódításának méreteiről.

¹¹ Itt ismét emlékeztetek Schumpeternek a 8. lábjegyzetben idézett megállapítására a vállalkozó és a hitelrendszer kapcsolatáról. Ennek Schumpeter oly nagy jelentőséget tulajdonított, hogy beépítette a kapitalizmus általa megfogalmazott *definíciójába* is: „A kapitalizmus a magántulajdonos gazdaságnak az a formája, amelyben az újításokat kölcsönzött pénzzel vezetik be.” (Schumpeter [1939] Vol. I. 223. o.)

A hitel- és törlesztési konstrukciók, ha kellő elővigyázatossággal dolgozzák ki őket, nem járnak inflációs veszéllyel, sőt az adósságtörlesztés és kamatfizetés elvonja a vállalkozók zsebéből a fogyasztásra fordítható összeg egy részét [2.d) követelmény].

Külön is érdemes felhívni a figyelmet a menedzseri vásárlásra. A közvélemény ambivalens. Helyesli, ha szakértők és nem dilettánsok kezébe kerül az üzem, de ugyanakkor rosszallja, hogy a régi rendben kialakult nómenklatúra tagjai most újszülött kapitalistákká válnak. Nézetem szerint nem érdemes az illegalitásba szorítani ezt a jelenséget, mert erre óhatatlanul sor kerül. Sokkal célszerűbb a napvilágra hozni, és a közvélemény, a jogszabályok és az illetékes hatóságok ellenőrzése alá helyezni. Tisztázni kell, hogy melyek a menedzseri vásárlás erkölcsileg és üzletileg korrekt feltételei, beleértve a normális hitelfeltételeket is. Az a menedzser vagy menedzsercsoport, amely e feltételek betartásával képes állami vállalati tulajdont vásárolni, tehesse meg ezt szabályos úton.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a magángazdálkodást folytatni akaró parasztság, valamint a magánkisiparok, a magánkereskedők és általában a *small business* ügye. A fejlett piacgazdaságokban eléggé általános, hogy ez a réteg kedvező hitelfeltételekben, esetleg rövidebb-hosszabb ideig érvényes adókedvezményekben részesül. Ez Kelet-Európában is időszerű, különösen most, amikor e réteg talpra állításáról, tevékenységük tömeges megindításáról van szó. Az 1.a) követelmény egyik összetevője a széles középrétegek kialakítása; ennek fontos alkotóeleme a kis- és középvállalatok fejlődésének felgyorsítása.

Ez összefügg egy másik problémakörrel: a vállalatok nagyság szerinti eloszlásában mutatkozó torzulás kiküszöbölésével. A szocialista gazdaságban túlzott koncentráció ment végbe. Miközben a legtöbb nyugat- és dél-európai országban az ötszáznál kisebb létszámú vállalatoknál helyezkedik el a foglalkoztatottak nagyobb hányada, a legtöbb kelet-európai országban tömegesen likvidálták vagy mesterségesen összeolvasztották a kis- és középméretű vállalkozásokat.¹² Egyebek között az egészségesebb méretmegoszlás kialakítása érdekében is szükség lenne a kis- és középméretű vállalatok hitelkérelmeinek kedvező elbírálására.

B) MUNKAVÁLLALÓI TULAJDON • Itt arra a formára gondolok, amelyben a részvénytársasággá átalakított állami vállalat részvényeit a munkavállalók veszik át. Az angolszász irodalomban leginkább elterjedt elnevezés: *Employee Stock Ownership Plan* (ESOP). Az elgondolásnak különböző változatai vannak. Ezek különböznek egymástól abban, hogy valamennyi részvény vagy azoknak csak egy kisebb része kerül-e a munkavállalók kezébe. Eltérő elgondolások vannak az átvétel feltételeire vonatkozóan is – a teljesen ingyenes átadástól kezdve a piacon szokásosnál kedvezményesebb ár- és törlesztési feltételekig. Végül különböző változatokat terjesztettek elő az alkalmazotti részvény eladhatóságának korlátaira vonatkozóan, például időlegesen vagy tartósan korlátoznák a transzferabilitást.

¹² Ehrlich Éva 1970. évi adatok alapján összehasonlítást tett a nyugat-európai kapitalista országok és a kelet-európai szocialista országok egy-egy csoportja szerint, az ipari vállalatok méreteloszlását illetően. Számítása szerint a kapitalista iparban a foglalkoztatottnak mindössze 32 százaléka, míg a szocialista iparban 66 százaléka dolgozott az 500 főnél nagyobb létszámú vállalatokban (Ehrlich [1985]).

E tulajdonforma ügyében elsősorban a politikai kritériumokat mérlegelik a döntéshozók. Ha a politikusok megbízható közvélemény-kutatás alapján meggyőződtek arról, hogy a munkavállalói részvénytulajdonra valóságos igény, sőt követelés él a munkavállalók körében, nem látnék különösebb veszélyt valamelyik mérsékelt változat elfogadásában. Azaz a részvények kisebb hányadát, mondjuk 10–20 százalékát kedvezményes gazdasági feltételek mellett eladásra kínálják fel a privatizálandó vállalat dolgozóinak. Megítélésem szerint célszerűbb nagy kedvezménnyel értékesíteni az alkalmazottak körében a részvényeket, mint teljesen ingyenesen odaajándékozni.

Az is elképzelhető, hogy kisvállalat esetén valamennyi részvény a munkavállalók kezébe kerüljön, azaz a szóban forgó gazdasági egység tulajdonformája közel kerülne a társastulajdonéhoz vagy az igazi szövetkezetéhez.

A munkavállalói tulajdon következetes (vagy talán azt is mondhatnám: szélsőséges) hívei sokkal messzebbre mennének ennél: azt kívánnák, hogy minden (vagy minél több) állami vállalat kerüljön teljes egészében ebbe a tulajdonformába, mégpedig nagyságára való tekintet nélkül. Sokan ezt összekapcsolják az ingyenes átadás gondolatával. Két fő érvet hoznak fel álláspontjuk mellett. Az egyik a 2.a) kritérium: a munkavállaló, aki egyben tulajdonos, erősebb ösztönzést érez a hatékony termelésre. A magam részéről ezt nem látom bizonyítottnak. Ellenkezőleg, ha a munkavállaló választja meg saját főnökeit, akkor amazok függő helyzetbe kerülnek saját beosztottaiktól, s ez alááshatja a bér- és munkafegyelmet. A kelet-európai, főleg jugoszláviai munkás-önigazgatás kellő tapasztalattal támasztja alá ezt az állítást.

Az átfogó alkalmazotti tulajdon mellett felhozott másik érvelés a disztributív etika köréből emeli ki a 4.b) érvet: legyen a gyár azoké, akik benne dolgoznak. Ellenérveimet már az értékekről szóló fejezetben kifejtettem.

Arra számítok, hogy a különböző munkavállalói tulajdonformák előbb-utóbb hasonló helyet vívnak ki maguknak, mint a fejlett nyugat-európai és észak-amerikai országokban, azaz tisztes hányadot képviselnek majd, de korántsem válnak uralkodó formává.

C) INTÉZMÉNYI TULAJDON • E széles tulajdonforma-csoportot alcsoportokra kell osztani, hogy érdemlegesen kommentálhassam az alternatív elgondolásokat.

C-I. *Bankok és bankszerű szervezetek.* A posztszocialista gazdaságok egy része kétszintű bankrendszert örökölt a szocialista gazdaságtól, amelyben a központi bank mellett már vannak kereskedelmi bankok is. Egyes posztszocialista országok, amelyek a szocializmuson belüli reform periódusát átugorva egyenesen a posztszocialista korszakba léptek át, még a monobankrendszert örökölték, úgyhogy már maguk kénytelenek létrehozni a kereskedelmi bankok hálózatát. De bármelyik áll is fenn a kétféle induló állapot közül, a bankszektor a következők jellemzik a posztszocialista átmenet kezdetén.

A bankok kizárólagos tulajdonosa az állam. Esetleg megjelent az úgynevezett „kereszttulajdonlás”, azaz a bankszektoron kívül működő állami vállalatok a bankok résztulajdonosai, osztozva a tulajdonon az államigazgatás erre kijelölt szerveivel. És megfordítva, a bank résztulajdonosa a részvénytársasággá alakított állami

vállalatnak.¹³ De a kereszttulajdonlás is az állami tulajdon egy közvetett formája, s nem helyettesíti az igazi privatizálást.

A kelet-európai bankszektor különböző szervezetei eléggé szűkös tevékenységi kört fognak át. Sok olyan pénzügyi intézmény létezik a fejlett piacgazdaságokban, amelyek nem minősülnek a szigorú jogi és gazdasági kritériumok alapján igazi „banknak”, de azért részlegesen ellátnak bankszerű feladatokat: például hitelkártya-társaság, kockázatitőke- (*venture capital*) társaság, befektetési társaság, takarékpénztár, lakásépítő takarékegyesület, pénzváltó iroda és így tovább. A posztszocialista gazdaság fontos érdekei fűződnek ahhoz, hogy ehhez hasonló sokszínű, sokféle profilú egyedekből álló bankszektor fejlődjen ki benne.

A bankszerű (de szigorú értelemben „banknak” nem minősíthető) pénzügyi közvetítők egy része eleve magántulajdonosi formában jelenhet meg. Az új bankszerű szervezetek kialakulásában fontos szerepet játszhat a külföldi tőke.

Nehezebbnek ígérkezik az igazi magánbankok, különösen pedig a magánnagybankok kialakulása, holott nyilvánvaló, hogy ezek tevékenysége a modern piacgazdaságban nélkülözhetetlen. Egyrészt számítani lehet arra, hogy külföldi bankok fiókvételeket hoznak létre kelet-európai országokban; ezek persze igazi magánbankok lesznek. Elképzelhető, hogy a bankszerű tevékenységeket ellátó, eleve magántulajdonban induló szervezetek egyike-másika később igazi bankká alakul majd át. Kisebb, helyi feladatokat ellátó bankokat hazai vállalkozók is létrehozhatnak. Mindezek mellett sor kerül a jelenleg állami tulajdonban lévő nagy kereskedelmi bankok privatizálására is. Feltehető, hogy ez, különösen kezdetben, csupán részleges magántulajdont s főképpen külföldi részesedést jelent majd.

A széles értelemben vett bankszektor privatizálása nem megy végbe egy csapásra; jó ideig eltart, amíg a magántulajdon válik domináns tulajdonformává. Sok tényező játszik majd ebben szerepet.

Az egyik szűk keresztmetszet: a hozzáértés, a rutin és a korszerű technikai felszerelések hiánya. Gondoljunk csak arra, hogy olyan országokról van itt szó, amelyekben még a csekkel való fizetés sem terjedt el a lakosság, a kereskedelem és a közszolgáltatások körében. Vagy egy másik példa az elmaradottságra: ezekben a gazdaságokban csupán szórványosan alkalmaztak fogyasztói hitelt.

A fejlődés egy másik feltétele a szükséges jogszabályok megteremtése és ezzel együtt a bankok feletti állami felügyelet kiépítésének eredményessége. Kíváncsú lenne, ha az állami beavatkozás nem lenne akkora mértékű, hogy megbénítsa a magánkezdeményezést, de szabadjára sem lehet engedni ezt a szektort; jogi, biztosítási és felügyeleti garanciákra van szükség a depozitorok biztonságának és az ország pénzügyi stabilitásának érdekében.

A fentiekben magának a bankszektornak a privatizálásáról volt szó. Ez azonban szorosan összefügg a gazdaság többi részének privatizálásával. A vitákban gyakran hivatkoznak a német (korábban: nyugatnémet) és a japán példákra, ahol

¹³ A kereszttulajdonlással foglalkozott könyvem és az azt kiegészítő cikk (Kornai [1989], [1990]). A jelenség részletes leírása megtalálható a magyarországi tapasztalatok alapján Móra [1991] és Voszka [1991] tanulmányaiban: e munkák a jelen előadás megtartása után kerültek kezembe.

a nagybankok kezében van az ipari részvények számottevő része. Ennek alapján javasolják: máris oda kell adni a kelet-európai bankoknak is az állami vállalatok részvényeinek számottevő részét.

Nézetem szerint ennek az elgondolásnak elhamarkodott, kapkodó megvalósítása nem sok eredményt ígér; főképpen eredménytelen marad a szerintem legfontosabb 1.a) és 2.a) kritériumok szerint. Nem teremt igazi tulajdonost, akinek erős érdekeltsége lenne a hatékonyság növelésében. A jelen pillanatban sok esetben szorosan összefonódott a súlyosan veszteséges nagy állami vállalat azzal a nagy állami bankkal, amely annak esetleg résztulajdonosa és többnyire fő hitelezője. Ilyenkor a bank és a vállalat közös érdeke a vállalat megmentése (*bail-out*), mesterséges életben tartása. Félő, hogy ha a bank a jelenlegi tulajdonviszonyok mellett nagy részvénytársaságok tulajdonosa is lesz, akkor nem érvényesíti kellőképpen az üzleti szempontokat.

Fennáll az a veszély, hogy az állami tulajdonban lévő bankok továbbra is „politizálódott” intézmények maradnak; a mindenkori kormánypártok saját hitbizományuknak tekintik, ahová megpróbálják saját embereiket beültetni a vezető posztokra. Ez is óvatosságra int azzal a tervvel szemben, amely szerint már ebben a stádiumban gyártulajdonossá válnának, mégpedig ingyenes állami adomány révén, holott még maguk is az állam tulajdonában vannak.

Nézetem szerint kívánatos lesz, ha egy későbbi stádiumban nálunk is végbemegy a tulajdonviszonyok olyasféle alakulása, amit az imént a japán és a német példa kapcsán említettem. Ahogy erősödik a bank vagy a bankszerű szervezet tulajdonosainak körében a bel- és külföldi magántulajdon súlya,¹⁴ úgy válhatnak a nem pénzügyi jellegű, korábban állami tulajdonban volt vállalatok részleges tulajdonosává. Minél inkább valóban kommersziális alapon működő és a magántulajdon által dominált bankról vagy más, bankszerű pénzügyi szervezetről van szó, annál inkább elvárható tőle, hogy eleget tesz a 2.a) követelménynek: szigorú felügyeletet gyakorol a tulajdonában lévő vállalat felett, és valóban tulajdonosi szemléletet képvisel. Más szóval, abban az ütemben, ahogyan szerves folyamatként halad előre a bankszektor privatizálása, előmozdítható az is, hogy egész részvénytársaságok, sokféle, korábban állami tulajdonban volt vállalat részvényeiből kialakított portfóliók átkerüljenek a bankok tulajdonába. Ez lehet például a bankszektorban kialakuló vegyes vállalatok esetében az állam által bevitt tőkerész egyik kézenfekvő formája.

C-2. Nyugdíjalapok. Számos fejlett kapitalista országban a nyugdíjalapok váltak a vállalati részvények egyik fő tulajdonosává. Különösen kiemelkedik ebben a tekintetben Anglia, ahol a részvényeknek több mint a fele a nyugdíjrendszer kezében van.¹⁵ A vita számos résztvevője azt javasolja, hogy hasonló tulajdonosi szerep-

¹⁴ Emlékeztetek itt arra, amit már korábban hangsúlyoztam: a kulcskérdés nem az, vajon a részvények hány százaléka van valamely magántulajdonos kezében, hanem hogy övé-e a döntő szó. Lehet, hogy egy nagy tekintélyű külföldi magánbank már kisebbségi társtulajdonosként is domináns tulajdonossá válhat egy magyar bankban.

¹⁵ Schaffer [1990] szerint 1987-ben az angliai részvények 32 százaléka nyugdíjalapok (*pension funds*), 25 százaléka pedig biztosítótársaságok kezében volt. Schaffer javaslatai a nyugdíjalapok és biztosítótársaságok szerepét illetően sok tekintetben közel állnak a jelen tanulmányban kifejtett elgondoláshoz.

hez jussanak a nyugdíjalapok Kelet-Európában is. Ezért kissé részletesebben kell szólni erről a problémáról.

A szocialista rendszerben a nyugellátás állami feladat volt; a nyugdíjjárulékot adó módjára fizették be, és a nyugdíjkifizetés az állami költségvetést terhelte. Még ha a nyugdíjellátás külön intézmény kezében volt is, és névlegesen a nyugdíjjárulékként befolyt összeget külön alapként kezelték, a gyakorlatban az alap esetleges többletét az állam használta fel, és hiányát az állam fedezte. Noha a nyugdíjak reálértéke mindig elég alacsony volt, és az infláció hatására tovább csökkent, de legalább névleges összegét jogszabályok garantálták, ami némi biztonságot adott a nyugdíjasok számára. Más decentralizált nyugdíjrendszerek a szocialista gazdaságon belül nem működtek.

A posztoszocialista átmenet során napirendre kerül a nyugdíjrendszer gyökeres átalakulása. Ennek végleges formái még egyik kelet-európai országban sem alakultak ki. Egyébként a nyugdíjrendszer a fejlett kapitalista országokban sem egyöntetű, és egyelőre abban sem alakult ki konszenzus Kelet-Európában, hogy melyik nyugati országot tekintsék példaképnek. Nem ennek a tanulmánynak a feladata ebben állást foglalni, de mivel az intézményi részvénytulajdon kapcsán mégsem kerülhető meg a nyugdíjalapok szerepe, a következő feltételezésből indulok ki.

Előbb-utóbb kialakul egy vegyes rendszer. Ennek egyik szegmense állami, azzal a feladattal, hogy legalább a létminimum szintjének megfelelő nyugdíjat garantáljon a jogosultaknak. Természetesen a jogszabályok előírhatnak garantált állami nyugdíjat ezen a minimális szinten felül, ezt azonban csak annak tudatában szabad megtenni, hogy ennek pénzügyi forrása végső soron az adó vagy az adó módjára behajtott társadalombiztosítási járulék.

A nyugdíjrendszer másik szegmense magánjellegű; elsődleges pénzügyi forrása az önkéntes járulékbefizetés. Ennek terhei a jogszabályoktól és a munkaszerződésektől függően oszlanak meg munkaadók és munkavállalók között. A nyugdíjalapok hálózata decentralizált: megjelenhetnek benne nonprofit jellegű szervezetek, amelyek kizárólagos feladata a tagok nyugdíjellátása, és vállalkozhatnak nyugdíjszerű járadék folyósítására profitorientált biztosítóvállalatok (*insurance company*) is.

Az állami szegmens bevételei és kiadásai kötelező erejű jogszabályokon alapulnak; ezzel szemben a magánszegmens tagsága önkéntes. A munkaadók és a munkavállalók szabad elhatározásán múlik, hogy ezekbe belépnek-e. Minden munkaadó, illetve munkavállaló kifejlett decentralizált nyugdíjrendszer esetén többféle magánnyugdíjrendszer között választhat.

Nem látható ugyan előre, hogy pontosan milyen lesz a jövő nyugdíjrendszere Kelet-Európában, de eléggé reálisnak tűnik, hogy hasonlítani fog a fentiekben körvonalazott rendszerhez. Az is bizonyos, hogy az áttérés a vegyes (azaz magánszegmessel is rendelkező) rendszerre csak fokozatos lehet, mivel a kiinduló helyzet nemzedéktől függően eltérő. Azoknak, akik már nyugdíjban vannak, vagy közelednek a nyugdíjkorhatárhoz, már nincs választási lehetőségük: számukra garantált nyugdíjat kell biztosítani. Minél hosszabb az egyén életkilátása, annál inkább megadható neki a választási lehetőség ebben a tekintetben is. Saját kockázatára dönthet arról, hogy megtakarításainak egy részét egyik vagy másik magánnyugdíjrendszerre fordítja-e.

Nyilván jó ideig eltart, amíg egy érett, felelősségteljes, decentralizált magánnyugdíj-alap-szektor kifejlődik. Ez is a folyamatoknak ahhoz a típusához tartozik, amelyet a cikk egy előbbi részében szerves fejlődésnek neveztem.

Most már visszatérhetünk a részvények ügyéhez. Nyugaton számos magánnyugdíjalap részvényekbe és más értékpapírokba fekteti be a járulékokból felhalmozott tőkeállományt.¹⁶ Az alapok szakértő menedzsereket alkalmaznak, akik a tagság érdekeinek messzemenő figyelembevételével igyekeznek minél kedvezőbb portfóliókat kialakítani. Noha hatalmas összegű tulajdon adásvétele felett tudnak diszponálni, ezt a befolyásukat csupán közvetve tudják érvényesíteni: azzal, hogy egyes értékpapírokat vesznek, másokat eladnak. Ez befolyásolja az árfolyamokat, ami azután visszahat a vállalatok értékelésére. Végző soron ez is fegyelmező hatást gyakorol a vállalat vezetésére, hiszen az értékelés zuhanása rossz bizonyítványt állít ki róluk, a látványos értéknövekedés pedig sikerükről tanúskodik, több-kevesebb pontatlansággal. Mindenesetre ez a fajta intézményi tulajdon csak részlegesen látja el a 2.a) funkciót: a vállalatvezetés ösztönzését és hatékony felügyeletét.

Azokból az értékpremisszákból kiindulva, amelyeket az első fejezetben fejtettem ki, kézenfekvőek a privatizálásra vonatkozó következtetések. Érdemes arra törekedni, hogy a decentralizált magánnyugdíjalapok részvénytulajdonossá váljanak. Nem kell kizárólag arra hagyatkozni, hogy majd annak idején a náluk felhalmozódó befizetések egy részét részvényekbe fektetik be. Létrejöttüket elősegítheti, ha a nonprofit magánnyugdíjalapok tőkéjük egyik alkotóelemeként a korábban állami tulajdonban volt részvények egy-egy portfólióját kapják meg. Ez akár ingyenesen is átadható, hiszen van egy implicit ellentét: átveszik a korábban kizárólag az államháztartást terhelő nyugdíjfizetés egy részét.

Természetesen megfelelő jogszabályokkal kell rendezni azokat a feltételeket, amelyek mellett az átruházás megtörténhet. Emellett gondoskodni kell arról is, hogy a nyugdíjalapok olyan részvénytulajdonosokhoz jussanak, amelyek várható hozama pozitív, hiszen különben csalárd lenne az ügylet. Végző soron azok a nyugdíjasok járnának rosszul, akiknek nyugdíjvárákozásaiba beépül az intézetnek a részvénytulajdonból várható haszna.

Egyébként is világossá kell tenni a decentralizált nyugdíjrendszerek önkéntes tagjai számára, hogy mi a különbség az állami és a magánszegmens által folyósított nyugdíjak között. Mindkét esetben érvényesül bizonyos fokú kiszolgáltatottság. Az állami szegmensben a nyugdíjas ki van szolgáltatva a nyugdíjellátást szabályozó törvények alkotóinak és végrehajtóinak, a magánszegmensben viszont az értékpapírpiac hullámzásainak, továbbá azoknak, akik a magánnyugdíjalap értékpapírjait sikeresen vagy kevésbé sikeresen kezelik.

Az értékpremisszákból következik az is, hogy mely sémákat tanácsos elvetni. Felvetődött az a gondolat, hogy még mielőtt bármiféle decentralizálás és privatizálás végbemenne a nyugdíjrendszerben, kapjon részvényeket az állami nyugdíjrendszer.

¹⁶ Az Egyesült Államokban például számos nyugdíjalap a járulék befizetőire bízta annak eldöntését, hogy befizetéseiből mennyit fektessenek be a részvénypiacra, mennyit a kötvénypiacra és mennyit a pénzpiacra.

Magyarországon például már meg is kezdődött ez az átadás. Nézetem szerint ez lát-szatintézkedés, amelytől különösebb hasznos hatás nem várható. A központosított állami nyugdíjrendszer az állami bürokrácia egyik ága – és ez rendjén is van így. De ha az a funkciója, hogy jogszabály erejével garantáljon nyugdíjakat, akkor bevételi forrásait nem szabad függővé tenni az értékpapírpiacon hullámzásaitól, a profitok szerencsés vagy balszerencsés alakulásától.

C-3. Biztosítóintézetek. A helyzet ezzel kapcsolatban nagyon hasonlít a nyugdíjrendszer ügyéhez, ezért az előbbi pontra utalva mindjárt a végkövetkeztetésekre térhetek rá.

Amíg kizárólag állami tulajdonban lévő, oligopolisztikus nagy biztosítóintézetek működnek, addig csupán lát-szatintézkedés ezek kezébe adni részvénytulajdont. Ez is csak a már korábban tárgyalt „kereszttulajdonlás” egyik formája: az egyik állami intézmény tulajdonosa a másik állami vállalatnak.

Az általam is képviselt értékpremisszák azt a megoldást sugalmazzák, hogy érdemes támogatni a biztosítási rendszer részleges privatizációját. E rendszerben egymás mellett működne egy állami és egy magánszegmens; utóbbiban megjelenhetnének mind nonprofit, mind pedig profitra orientált biztosítók. A magánbiztosító-vállalatokat buzdítani kell arra, hogy a náluk felhalmozódó tőke egy részét részvényekbe fektessék be. Kellő jogszabályi garanciák és megfelelő felügyelet mellett az állam átadhat részvényt-somagokat, akár ingyenesen is, a nonprofit magánbiztosítóknak, hogy ezzel is előmozdítsa létrejöttüket és megerősödésüket. Itt is olyan tulajdontranszferről van szó, amelynek van implicit ellentétele: a szerves fejlődés révén létrejövő magánbiztosító-szektor fokozatosan át tudja venni a garantált állami biztosítás terheinek egy részét.¹⁷

C-4. Kulturális és oktatási intézmények, jótékonyági egyesületek és alapítványok, egyházak. Olyan intézményeket soroltunk fel, amelyek fejlett piacgazdaságokban esetleg részvényekbe vagy más értékpapírokba fektetik be felhalmozott megtakarításait. Ez nyilván kifejlődik majd Kelet-Európában is. Minél erősebb kötelek fűzik egy-egy ilyen intézmény vezetését magához az intézményhez, minél erősebbek a tradíciói, minél inkább felelősséget érez az intézmény funkcióinak ellátásáért és ezzel együtt anyagi helyzetéért, annál inkább számítani lehet arra, hogy jó gazdája lesz a kezében levő vagyonnak. Ehhez persze az is kell, hogy találjon olyan pénzügyi menedzsereket, akik szakértelemmel látják el az értékpapírokkal való gazdálkodás feladatát.

Itt ismét a korábban állami tulajdonban volt vagyon potenciális vevőinek egy csoportjával állunk szemben. Számítani lehet arra, hogy ezek az intézmények részvényeket fognak beszerezni. De a folyamat fel is gyorsítható. Értékpremisszáimból nem következik semmilyen érv az ellen, hogy akár ingyen is hozzájussanak részvényt-somagokhoz

¹⁷ Külön is felhívom a figyelmet ennek a teherátadásnak a méltányos lebonyolítására. Semmiképpen se károsodjék az állampolgár, a C-2. esetben a nyugdíjas és a C-3. esetben a beteg vagy más biztosítási ügyfél. Ne történjék meg az, hogy az állami szegmens siet megszabadulni a kötelezettségeitől, mondván: a magánszegmens már kapott ingyenrészvényeket – miközben a valóságban ezek a részvények még nem garantálnak kellő jövedelmet a nyugdíjak vagy biztosítási kifizetések fedezésére. Ebben a tekintetben különleges figyelemre, előrelátásra és tapintatra van szükség, amely megóvjá az amúgy is bizonytalanságtól gyötört állampolgárt a további szorongástól.

a nevezett intézmények. Csupán a megfelelő jogszabályi és felügyeleti garanciákat kell megteremteni. És persze meg kell győződni azokról a lényegbevágó társadalmi feltételekről, amelyek biztosítják, hogy az intézmény valóban jó gazdája lesz a neki ajándékba adott állami tulajdonnak, mert szíven viseli saját intézményének sorsát.

C-5. Helyi önkormányzatok. A korábban központilag kezelt állami vagyon egy része várhatóan átkerül az önkormányzatok tulajdonába. Ez szükséges és kívánatos folyamat a hatalom decentralizálása érdekében – de nyilvánvalóan nem része a privatizálásnak. A helyi önkormányzat is az állam része; itt tehát az egyik állami kézből egy másik állami kézbe kerül a vagyon. Ezt azért érdemes említeni, mert a vitákban sokszor összemoszák a C-1.-től C-4.-ig terjedő eseteket, amelyek valóban privatizálást foglalhatnak magukban, a C-5. esettel, amely nem privatizálás, csupán az államon belüli decentralizálás.¹⁸

Az intézményi tulajdonformák tárgyalásának végére érve még néhány általános megjegyzést tennék. A valóban magántulajdonosi intézményi formákat nem célszerű bürokratikus úton, állami dekrétumokkal, egy csapásra létrehozni – és nemcsak nem célszerű, de többnyire nem is lehetséges. Ezek is evolutív folyamatok eredményeképpen fognak kialakulni. Fejlődésük sebessége számos tényezőtől függ majd: a bel- és külföldi magántőke ez irányú befektetési kedvétől (C-1., C-3.); az intézményi részvénytulajdont menedzselni képes bel- és külföldi szakértők kínálatától (C-1., C-2., C-3., C-4.). De függ az állam törvényhozóitól és végrehajtó apparátusának aktivitásától is: milyen gyorsan alakulnak ki az alkalmas jogi keretek és felügyeleti intézmények, mennyire kezdeményező a bürokrácia megfelelő új intézmények életre hívásában, és végül milyen mértékben kerül sor állami tulajdon ingyenes átadására az intézményi tulajdonos szervezetek induló tőkéjének megteremtéséhez.

D) ANONIM RÉSZVÉNYESEK • Az érett modern kapitalizmusban fontos szerepet játszik az anonim részvényes, aki maga nem rendelkezik elegendő tőkeerővel ahhoz, hogy hangját közvetlenül hallassa a részvénytársaság közgyűlésén, de akinek módjában van a lábával szavazni. Ha a vállalat jövődő jövedelmezőségében nem bízik eléggé más befektetések várható jövedelmezőségéhez képest, akkor eladja részvényeit: fordított esetben pedig részvényt vesz. A részvények keresletének, kínálatának és árfolyamának alakulása azután közvetett módon befolyást gyakorol egyfelől a közgyűlésen legnagyobb súllyal reprezentált tulajdonosokra, másfelől a vállalat vezetésére is. Mindez a közvetett hatás a tőzsdéből, a részvények adásvételével foglalkozó ügynökségekből, továbbá a bankokból és más bankszerű szervezetekből álló széles közvetítői hálózaton keresztül érvényesül.

¹⁸ Más kérdés, hogy a korábban központilag kezelt állami vagyon egy részének átadása az önkormányzatok tulajdonába meggyorsíthatja a privatizálást. Ez a hatás persze csak akkor következik be, ha az önkormányzat jogilag fel van hatalmazva a tulajdonában levő vagyon magánkézbe adására, továbbá ha az önkormányzat gazdaságilag érdekelt is ebben. Az is fontos szerepet játszhat, hogy vajon a választott önkormányzati tisztviselők és képviselők újraválasztásuk szempontjából népszerűnek tartják-e a privatizálás elősegítését.

Ezek az intézmények is kezdenek immár megjelenni a kelet-európai gazdaságokban; néhány ország fővárosában már értéktőzsde működik, és jelentéseket közölnek a nyilvánosan forgalmazott részvények forgalmáról és napi árfolyamairól. Mindez azonban még gyerekcipőben jár; időre lesz szükség, amíg a tulajdonnak ez a formája és ezzel együtt az értékpapírok elsődleges és másodlagos piaca szerves fejlődés keretében széles körűvé válik. Sok minden kell ehhez: megszokás és rutin, bizalom, széles szakembergárda, megfelelő jogszabályok, hatékony állami felügyelet és így tovább.

Vessünk egy pillantást a távolabbi jövőbe! Arra számíthatunk, hogy a részvénytársaságok szerepe és tulajdonuk eloszlása a fejlett kapitalista országokéhoz hasonló irányban fejlődik majd. Mi jellemzi tehát az ottani helyzetet?

Egész sor európai országban, amelyben a szocialista rend által okozott megszakítás nélkül, folyamatosan élt a kapitalista piacgazdaság, az összes termelővagyonnak csupán egy része működik részvénytársasági formában. Ez utóbbinak megint csupán egy kisebb hányada tartozik a nyilvánosan forgalmazott részvényekre alapozott társaságok közé.¹⁹ Ez a hányad kisebb az európai kontinensen, mint Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban.

Az emberek egy része kész önként részvénybe fektetni megtakarításait. Mások azonban nem vállalják az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot, és előnyben részesítenek más befektetési lehetőségeket. A többi között ez magyarázza a részvénytulajdon eloszlásának koncentrációját. Az Egyesült Államokban például az Értékpapír- és Tőzsdebizottság (*Securities and Exchange Commission*) kimutatta, hogy a lakosság 87 százaléka csupán a részvények 1 százalékát birtokolja, a jövedelemeloszlásban feljebb lévők birtokolják a részvények 99 százalékát. E csoporton belül a leggazdagabb 1 százalék a részvények 80 százalékának birtokosa, s ezen belül is a legesleggazdagabb 0,1 százalék birtokolja az összes részvény 40 százalékát.²⁰

A valóságos kapitalizmus nem „népi kapitalizmus”. Az amerikai számok fényében sajátosnak tűnik az az elképzelés, amely részjegyek ingyenes elosztásával egy csapásra részvényessé akar tenni minden állampolgárt. Ismét Hayek szóhasználatát idézem: ez „konstruktivista” elképzelés, mesterséges és mesterkélty; emiatt tökéletesen idegen a kapitalizmus reális fejlődésétől. Nem hiszem, hogy a lakosság egészének belülről fakadó kívánsága az, hogy egy kis darabka részvénytulajdonnal rendelkezzen. Ráadásul félő, hogy hiányozni fog a részvények roppant méretű elsődleges és másodlagos forgalmához szükséges, hozzáértő és tisztességes, kellően ellenőrzött intézmények és szakemberek hálózata.

A magam részéről csupán egy hasznot remélnék a tömeges részvényosztási akcióktól: ez az állami tulajdon részarányának drasztikus csökkentése. Ez megkönnyítheti a részvénytársaságon belül fellépő domináns csoport súlyának növekedését, hiszen nem áll vele szemben egy nagy súlyt képviselő állami tulajdonos. Ez az előny önmagában sem lebecsülendő. De azért nem táplálhatunk túlzott várakozásokat. Annak a két célnak az elérését, amelyet az értékekről szóló fejezetben különös

¹⁹ Ezen azokat a részvényeket kell érteni, amelyeket a tőzsdén jegyeznek, és a tőzsdei forgalom tárgyát képezik.

²⁰ Az adat forrása *Light-White* [1979] 338. o.

hangsúllyal emeltem ki, nevezetesen a széles vállalkozói-üzletemberi rétegek kifejlődését [1.a) cél] és a hatékonyságra való ösztönzés erősítését [2.a) cél], kevéssé mozditja elő a minden állampolgárnak kiosztott részvény- vagy vagyonjegytulajdon. Ugyanakkor negatív hatástól tartok a többi gazdasági kritérium szempontjából. Az amúgy is nehéz helyzetben lévő államkincstár eszik az eladás potenciális bevételeitől [2.c) szempont]. Az ajándékban részesülők egy része hamar túlrad a kezében lévő részvényeken vagy *vauchereken*, és a kapott pénzzel a fogyasztói piacon jelentkezik, ami növelheti az inflációs nyomást [2.c) szempont]. Mindenképpen olyan *trade-offról* van szó, amely a privatizálást gyorsító előnyökkel komolyan mérlegelendő hátrányokat állít szembe.

Úgy tűnik, hogy Kelet-Németországban és Magyarországon nem kerül sor részvények vagy *vaucherek* általános ingyenes kiosztására, viszont Lengyelországban és Csehországban eléggé előrehaladott az erre vonatkozó elgondolások megvalósítása. Lehet, hogy a tapasztalat rácsafol majd a fentiekben kifejtett szkepticizmusra. Ez esetben kész leszek felülvizsgálni álláspontomat.

Mint már említettem, a minden állampolgárnak ingyenes részvényt vagy vagyonjegyet juttatni kívánó konstrukciók indokolásául fel szoktak hozni disztributív-etikai érveket is: ezt minősítik az újjászületendő kapitalizmus fair és egyenlő esélyeket biztosító startjának [4.c) cél]. Ellenérveim egy részét már elmondtam. Ezekhez most, az intézményi tulajdonformák áttekintése után még egy további észrevételt fűznék. Aki valóban növelni akarja az esélyegyenlőséget, és helyesli az állami tulajdon ingyenes átadását, az kezdeményezze valóban jövedelmező részvények ajándékozását jótékonyági egyesületek, egészségügyi és oktatási szervezetek, ösztöndíjakat adó alapítványok és más hasonló nem állami, autonóm intézmények számára. Ez valóban a jövedelem- és vagyoneeloszlásban alul lévők felemelését segítheti elő; sokkal hatásosabban, mint a szegénynek és gazdagnak egyenlő mértékben juttatott részvény vagy *vaucher*.

Ezen a ponton célszerű lesz röviden összefoglalni az „ingyenesség” ügyében elfoglalt álláspontomat, amelyet a tanulmány több pontja érintett. Nézetem szerint van létjogosultsága annak, hogy a korábban állami tulajdonban volt vagyon egy részét ingyen adják át új magántulajdonosnak. Ezek körébe tarthatnának a következők: nonprofit magán-nyugdíjintézetek és magán-biztosítóintézetek, kulturális és oktatási intézmények, jótékonyági egyesületek, alapítványok és egyházak. Tulajdonképpen a munkavállalói részvényvásárláskor adott árkedvezmény is magában foglal egy ajándék elemet. Ezekre az átadásokra (transzferekre) is csak meghatározott feltételek mellett kerüljön sor. (A feltételekről szó volt a tanulmányban.) Ezen túlmenő ajándékosztást nem tartanék indokoltnak.²¹

²¹ Könyvem elzárkózott a minden állampolgárnak ingyen juttatott részvények vagy más értékpapírok gondolatától, és egyáltalán nem érintette az ingyenes juttatás más formáit (Kornai [1990]). Mai álláspontom tehát egy fontos ponton korrigálja a korábbit, mert nemcsak megvalósíthatónak, hanem kívánatosnak is tartom az ingyenes átadás néhány kitüntetett formáját.

Hazai és külföldi tulajdon

Az előzőekben tárgyalt tulajdonformák és intézmények bármelyikével kapcsolatban felvetődik a kérdés: belföldi vagy külföldi-e a tulajdonos. Először két szélsőséges álláspontot ismertetek. Az egyik a szűk látókörű nacionalizmus és xenofóbia álláspontja, amely el akar zárkózni minden külföldi tőkebehatolástól, félti tőle a nemzeti függetlenséget és a kialakuló gazdasági élet sajátos nemzeti karakterét.

Nézetem szerint ez súlyos károkat okozó álláspont. Kelet-Európának óriási szüksége van a külföld támogatására, annak minden formájára. Különlegesen fontos a külföldi közvetlen tőkebefektetés a gazdaság minden szektorában, de legfőképpen a pénzügyi szektorban. Kíváncsok, hogy a külföldi tőke részt vegyen a korábban állami tulajdonban lévő vállalatok megvásárlásában. Ahol egy komoly külföldi cég kezébe kerül a vagyon, ott igazi tulajdonosként lép fel, eleget téve a 2.a) kritériumnak, a hatékonyságra való ösztönzés és a menedzsment feletti szigorú felügyelet követelményének.

A magam részéről nem értenék egyet a másik véglettel sem, nevezetesen azzal az állásponttal, amely szerint tökéletesen közömbös, hogy melyik szektorban mekkora a külföldi tőke részaránya. Vannak kulcspozíciók, amelyeket célszerű nemzeti tulajdonban megtartani, mert ez nélkülözhetetlen a szuverenitáshoz. Körültekintő külgazdasági politikával érdemes előmozdítani, hogy a külföldről származó tőkebefektetések forrása ne összpontosuljon egyetlen országban, hanem megoszolják különböző országok között. Ez megkönnyíti az ország manőverezési lehetőségét, és ezzel erősíti függetlenségét. Ezeken a megfontolásokon túlmenően arra is szükség van, hogy a polgárosodásban nagy számban vegyenek részt az ország saját lakosai, mert ez fogja megszilárdítani a magántulajdonon alapuló piacgazdaság honi bázisát. Az 1.a) követelményhez, a polgárosodás irányába mutató társadalmi átalakuláshoz hozzátartozik, hogy a kapitalizmusnak elsősorban a hazai talajban kell gyökeret vernie.

A privatizálás sebessége

Azoktól, akik a privatizálással kapcsolatos vitákban részt vesznek, rendszerint megkérdezik: a gyors vagy a lassú privatizálást javasolják-e? Azt hiszem, ez ebben a formában rosszul feltett kérdés. Senki sem állítja önmagáról azt, hogy a lassúság híve. Ha szabad ezen a helyen egy szubjektív megjegyzést tennem: engem különösen zavar, ha azt állítják rólam, hogy a lassú privatizálást hirdetem.

Amiről vitatkozni kell, az nem a sebesség, hanem az értékek megválasztása, az állam szerepének kijelölése, valamint a különböző tulajdonformák és tulajdonostípusok jelentőségének megítélése. Ha ezekben a vitakérdésekben állást foglal valaki, akkor ennek a döntésnek az *eredőjeképpen* adódik egy várható sebesség.

Szeretném kijelenteni: híve vagyok annak, hogy minél gyorsabban menjen végbe a privatizálás folyamata. De nem hiszem, hogy a gyorsítás valamilyen szellemes trükkkel elérhető. Nem bízom abban, hogy egy ügyes szervezeti forma kieszelése és a végrehajtás erőlyessége elégséges feltétele annak, hogy a privatizálás gyorsan menjen végbe.

A kulcskérdés, megítélésem szerint, nem az, hogy milyen ütemben történik meg a korábban állami tulajdonban volt vagyon magánkézbe adása. A legfontosabb az, hogy milyen ütemben nő a magánszektor, akár az 1. úton: újonnan létesített vállalkozások formájában, akár a 2. úton: állami vagyon átvételével, akár pedig e két forma kombinációi révén.

Könnyen ellenőrizhető a következő kis számítás. Tegyük fel, hogy a privatizálási folyamat kezdetén a valóságos²² GDP 75 százalékát adta az állami szektor, és 25 százalékát a magánszektor. A legközelebbi időben évenként 25 százalékkal nő a magánszektor termelése, és ugyanakkor évenként 10 százalékkal csökken az állami szektoré. Ilyen körülmények között már a negyedik év végére túlsúlyba került a magánszektor a termelésben. A szélesebb értelemben vett privatizálás a kétféle dinamika ütemkülönbségétől és ezen belül is legfőképpen a magánszektor vitalitásától függ, nem pedig attól, hogy milyen rafinált fogást találnak ki az állami részvények magánkézbe adására.

Ez optimizmusra jogosít fel. Végső soron nem a kelet-európai kormányok, az ellenzéki erők, a külföldi kormányok és a nemzetközi szervezetek, a bel- és külföldi tanácsadók bölcsességén vagy ostobaságán, erélyén vagy gyengeségén múlik majd a privatizálás; ezek legfeljebb lassíthatják vagy gyorsíthatják az eseményeket. A folyamatot feltartóztathatatlan belső erő, a mai és a jövőendő magántulajdonosok belső érdekeltsége hajtja előre.

Hivatkozások

- ALCHIAN, A. A. [1950]: Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *Journal of Political Economy*, Vol. 58. No. 3. 211–221. o. <https://doi.org/10.1086/256940>.
- EHRlich ÉVA [1985]: The Size Structure of Manufacturing Establishments and Enterprises: An International Comparison. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 9. No. 3. 267–295. o. [https://doi.org/10.1016/0147-5967\(85\)90046-0](https://doi.org/10.1016/0147-5967(85)90046-0).
- FISCHER, S.–GELB, A. [1990]: *Issues in Socialist Economy Reform*. Kézirat. MIT, Cambridge, Mass.
- FRIEDMANN, J. [1989]: Sur l'Expérience de Privatization et sur les Noyaux Stables. *Commentaire*, Vol. 45. No. 1. 11–18. o. <https://doi.org/10.3917/comm.045.0011>.
- FRYDMAN, R.–RAPACZYNSKI, A. [1990]: *Markets and Institutions in Large Scale Privatizations*. Kézirat, New York University, New York.
- HAYEK, F. A. [1960]: *The Constitution of Liberty*. Routledge, London and Chicago University Press, Chicago.
- HAYEK, F. A. [1973]: *Legislation and Liberty*. Chicago University Press, Chicago.
- HINDS, M. [1990]: *Issues in the Introduction of Market Forces in Eastern European Socialist Countries*. Kézirat. World Bank, Washington, DC.
- KORNai JÁNOS [1989]: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. HVG, Budapest. Angolul: *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist System. The Example of Hungary*. Norton, New York, 1990.

²² Ez magában foglalja a hivatalos statisztika által nem kellőképpen számításba vett második gazdaságot is.

- KORNAI JÁNOS [1990]: Kiegészítések a „Röpirathoz”. *Közgazdasági Szemle*, 37. évf. 7–8. sz. 769–793. o.
- LEWANDOWSKI, J. –SZOMBURG, J. [1989]: Property Reform as a Basis for Social and Economic Reform. *Communist Economies*, Vol. 1. No. 3. 257–268. o. <https://doi.org/10.1080/14631378908427608>.
- LIGHT, J. O. –WHITE, W. L. [1979]: *The Financial System*. R. D. Irwin, Homewood, Ill.
- LIPTON, D. –SACHS, J. [1990]: Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland. *Brookings Papers*, No. 2. 293–333. o.
- MÓRA MÁRIA [1991]: Az állami vállalatok (ál)privatizációja. *Közgazdasági Szemle*, 38. évf. 6. sz. 565–584. o.
- MURRELL, P. [1990a]: *The Nature of Socialist Economies: Lessons from Eastern European Foreign Trade*. Princeton University Press, Princeton.
- MURRELL, P. [1990b]: *An Evolutionary Perspective on Reform of the Eastern European Economies*. Kézirat. University of Maryland, College Park.
- SCHAFER, M. E. [1990]: *On the Use of Pension Funds in the Privatization of Polish State-Owned Enterprises*. Kézirat. London School of Economics, London.
- SCHUMPETER, J. A. [1939]: *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. McGraw-Hill, New York.
- SCHUMPETER, J. A. [1980]: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SCHUMPETER, J. A. [1989]: *Economic Theory and Entrepreneurial History*. Megjelent: *Change and the Entrepreneur*. A Research Center in Entrepreneurial History szerkesztésében, Harvard University. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1949, 63–84. o. Újra megjelent a következő kötetben: *Glemence, R. V. (szerk.): J. A. Schumpeter. Essays*. Transaction Publishers, New Brunswick–Oxford, 1989, 253–271. o.
- STARK, D. [1990]: Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan? *Eastern European Politics and Societies*, Vol. 4. No. 3. 351–392. o. <https://doi.org/10.1177/0888325490004003001>. Magyarul: Privatizáció Magyarországon. A tervtől a piachoz vagy a tervtől a klánhoz? *Közgazdasági Szemle*, 38. évf. (1991) 9. sz. 838–859. o.
- SZELÉNYI IVÁN [1988]: *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisment in Rural Hungary*. *Manchin Róbert, Juhász Pál, Magyar Bálint és Martin, B. közreműködésével*. University of Wisconsin Press, Madison.
- TINBERGEN, J. [1952]: *On the Theory of Economic Policy*. North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- VOSZKA ÉVA [1991]: Tulajdonreform vagy privatizáció? *Közgazdasági Szemle*, 38. évf. 2. sz. 117–133. o.